

**Η ΣΧΕΣΗ ΕΝΔΟΓΕΝΩΝ ΚΑΙ ΕΞΩΓΕΝΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ
ΡΗΜΑΤΙΚΟΥ ΚΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΓΡΙΚΟ**
ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΤΣΟΥΚΟΣ

Abstract

In this paper, I examine inter-paradigmatic levelling in Griko. I present the inflectional classes in the dialect and argue that there is a tendency for elimination of the inflectional paradigms since verbs of inflectional class 2 change in favour of the most productive inflectional class 1. I focus on the factors which may cause this morphological change. I present the endogenous (language-internal) and exogenous (language-external) factors which may trigger paradigmatic levelling in Griko and argue that since there is no robust evidence that only external factors can be responsible for this type of change, we can safely argue that both endogenous and exogenous factors may be the cause for this type of change.

Λέξεις-κλειδιά: μεταπλασμός, κλιτικές τάξεις, Griko, ενδογενείς παράγοντες, γλωσσική επαφή

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον της γλωσσολογικής έρευνας έχει στραφεί προς τη μελέτη της γλωσσικής αλλαγής σε καταστάσεις γλωσσικής επαφής. Σε γενικές γραμμές, σε καταστάσεις γλωσσικής επαφής το γραμματικό σύστημα μίας κυρίαρχης γλώσσας (γλώσσα-πηγή) επηρεάζει το γραμματικό σύστημα μίας άλλης γλώσσας με την οποία έρχεται σε επαφή (γλώσσα-στόχος) κατά τρόπο ώστε να συγκλίνει σταδιακά προς το σύστημά της (Haugen, 1950).

Τα βασικά ερωτήματα που τίθενται μέσα σε αυτό το πλαίσιο αφορούν κυρίως: (α) στα γραμματικά στοιχεία που επηρεάζονται από τη γλωσσική αλλαγή αλλά και (β) στους παράγοντες που διευκολύνουν την αλλαγή σε συνθήκες γλωσσικής επαφής. Σχετικά με το πρώτο ερώτημα, οι πρόσφατες τυπολογικές μελέτες δείχνουν ότι δεν υπάρχουν δομικά στοιχεία τα οποία δεν μπορούν να δανειστούν σε καταστάσεις γλωσσικής επαφής (*borrowing-proof elements*). Η γλωσσική επαφή μπορεί να επηρεάσει είτε τα γενικότερα γραμματικά χαρακτηριστικά μίας γλώσσας είτε μεμονωμένα σχήματα και γλωσσικά στοιχεία (βλ., ενδεικτικά, Aikhenvald, 2006). Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι μελετητές προσπαθούν να θεμελιώσουν μία κλίμακα σχετικά με το ποια στοιχεία δανείζονται πιο εύκολα ή πιο δύσκολα (*borrowability scale*) (βλ. Ralli, 2012α).

Σχετικά με το δεύτερο ερώτημα, πρέπει να αναφερθεί ότι γίνεται μία διάκριση μεταξύ των γλωσσικών παραγόντων που διευκολύνουν την αλλαγή η οποία προκαλείται από γλωσσική επαφή και των εξωγλωσσικών -κυρίως ιστορικών ή

κοινωνικών- παραγόντων που διευκολύνουν τη γλωσσική αλλαγή (Aikhenvald, 2003· Matras, 2009· Thomason, 2001).

Ωστόσο, η μελέτη της αλλαγής σε καταστάσεις γλωσσικής επαφής παρουσιάζει ορισμένα κενά τα οποία αναφέρονται κυρίως στη σχέση μεταξύ των γραμματικών (ενδογενών) παραγόντων και του παράγοντα της γλωσσικής επαφής (εξωγενής παράγοντας). Οι περισσότερες μελέτες ξεκινούν με την παραδοχή ότι σε καταστάσεις γλωσσικής επαφής, κυρίως (αν όχι αποκλειστικά) οι εξωγενείς παράγοντες επηρεάζουν το σύστημα και ως εκ τούτου εκεί πρέπει να αναζητηθεί η αιτία της γλωσσικής αλλαγής. Σε πρόσφατες μελέτες (Ralli, 2012α,β) έχει παρατηρηθεί ότι η γραμματικοί παράγοντες κατέχουν πολύ ουσιαστικό ρόλο στη γλωσσική αλλαγή που συμβαίνει σε συνθήκες γλωσσικής επαφής, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις κατευθύνουν τη διαδικασία και θέτουν περιορισμούς με βάση την τυπολογία των γλωσσών που εμπλέκονται αλλά και τα ευρύτερα σχήματα που απαντούν σε διάφορες γλώσσες.

Σχετικά παραμελημένος φαίνεται να είναι ο ρόλος των γενικότερων καθολικών τάσεων που διέπουν τη γλωσσική αλλαγή σε καταστάσεις γλωσσικής επαφής. Το σημαντικό ρόλο των γενικότερων τάσεων που διέπουν τη γλωσσική αλλαγή παρατηρεί η Aikhenvald (2003) η οποία υποστηρίζει ότι οι συγκεκριμένες τάσεις λειτουργούν ως μηχανισμοί που εξυπηρετούν τις δομικές ανάγκες που δημιουργεί η γλωσσική επαφή. Η Aikhenvald (2003) τοποθετεί τις τάσεις που διέπουν τη γλωσσική αλλαγή σε ένα επίπεδο 'υστερογενές' της γλωσσικής επαφής, για να ερμηνεύσει τις αλλαγές που επιτάσσει η γλωσσική αλλαγή σε συνθήκες γλωσσικής επαφής.

Στην παρούσα μελέτη, εξετάζω το ζήτημα της αλλαγής που συμβαίνει σε καταστάσεις γλωσσικής επαφής και θέτω το ερώτημα αν και κατά πόσον οι ενδογενείς παράγοντες παίζουν κάποιο ρόλο σε αυτές τις περιπτώσεις και ποια είναι η σχέση τους με τους εξωγενείς παράγοντες. Θεωρώ ότι υπάρχουν πολλές περιπτώσεις που αποδεικνύουν ότι οι γραμματικοί παράγοντες και οι γενικότερες τάσεις που διέπουν τη γλωσσική αλλαγή πρέπει να συνεξεταστούν με τον παράγοντα της γλωσσικής επαφής για να προκύψει ένα ασφαλές συμπέρασμα σχετικά με ένα φαινόμενο που εμφανίζεται σε ένα γλωσσικό σύστημα που βρίσκεται σε γλωσσική επαφή.

Το ενδιαφέρον μας εστιάζεται κυρίως στην εξέταση του γραμματικού συστήματος της Griko. Η Griko είναι μία ελληνικής καταγωγής διάλεκτος που ομιλείται στην περιοχή του Salento στην Κ. Ιταλία (στο άκρο της επαρχίας του Lecce). Η Griko με βάση τον παραδοσιακό διαχωρισμό που κάνει ο Hatzidakis (1892) δεν ανήκει ούτε στα βόρεια ούτε στα νότια ιδιώματα (Κοντοσόπουλος, 2001). Η Griko σήμερα αριθμεί - περίπου- 20.000 ομιλητές και ομιλείται σε 9 γειτονικά χωριά που βρίσκονται στο κέντρο της σαλεντινής χερσονήσου: Calimera, Castrignano dei Greci, Corigliano d'Otranto, Martano, Martignano, Melpignano, Soleto, Sternatia και Zollino. Στην περιοχή του Salento επικρατεί ένα καθεστώς τριγλωσσίας (Προφίλη, 1999α):

(α) η Ιταλική, η οποία χρησιμοποιείται στη διοίκηση, την εκπαίδευση και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης·

(β) η τοπική ρομανική διάλεκτος, η οποία χρησιμοποιείται στο τοπικό εμπόριο, τις επιχειρήσεις και στις καθημερινές συνομιλίες·

(γ) η Griko, η οποία χρησιμοποιείται κυρίως ανάμεσα σε μέλη οικογενειών και ηλικιωμένους·

Η ιταλική γλώσσα και η τοπική ρομανική διάλεκτος πιέζουν τα τελευταία χρόνια την Griko προς ένα στάδιο εξαφάνισης (Colotti, 1997). Ωστόσο, η διάλεκτος Griko είναι

πιο ανθεκτική εν σχέσει με τη Grecanico, την άλλη διάλεκτο ελληνικής καταγωγής της περιοχής της Καλαβρίας, στις επιδράσεις που ασκούν η επίσημη γλώσσα και οι τοπικές διάλεκτοι, γιατί έχει καταφέρει να αφομοιώσει τις επιδράσεις και να δημιουργήσει μία δική της δομή μέσα από τη μείξη κωδίκων (Προφίλη, 1999β). Τα τελευταία χρόνια γίνονται προσπάθειες για στήριξη της διαλέκτου: (α) από τους ίδιους τους ομιλητές της γλωσσικής κοινότητας, (β) από το ελληνικό κράτος, που αναγνωρίζει την ιστορική σημασία της διαλέκτου και (γ) από το ιταλικό κράτος, που έχει συμπεριλάβει τις ελληνικές διαλέκτους της Κ. Ιταλίας σε πρόσφατο νόμο σχετικά με τις γλωσσικές μειονότητες (Προφίλη, 1999α).

Τα ερωτήματα που θέτουμε είναι τα εξής: (α) αν -και κατά πόσον- οι ενδογενείς παράγοντες παίζουν ρόλο στην αλλαγή του κλιτικού συστήματος της Griko και (β) ποια η σχέση μεταξύ ενδογενών και εξωγενών παραγόντων (γλωσσικής επαφής) στην αναδιάρθρωση των κλιτικών παραδειγμάτων.

Η δομή της εργασίας έχει ως εξής: στη δεύτερη ενότητα, εξετάζω το ρηματικό κλιτικό σύστημα της Griko. Αναλύω την έννοια της παραδειγματικής μετατόπισης (μεταπλασμός) (2.1) και στη συνέχεια εξετάζω την παραδειγματική μετατόπιση κάποιων ρηματικών τύπων στη συγκεκριμένη διάλεκτο (2.2). Στην τρίτη ενότητα, εξετάζω τους παράγοντες που ενεργοποιούν τη μορφολογική αλλαγή, ενώ στην τέταρτη ενότητα εξετάζω τη σχέση μεταξύ ενδογενών και εξωγενών παραγόντων στη μορφολογική αλλαγή.

2. Ρηματική Κλίση στη Griko

Το ρηματικό σύστημα της Ελληνικής διαμορφώνεται με βάση δύο σημαντικούς άξονες: (α) το χρόνο και (β) το ποιόν ενεργείας (όψη). Η διάλεκτος Griko διακρίνει 5 ρηματικούς χρόνους: ενεστώτα, παρατατικό, αόριστο, παρακείμενο και υπερσυντέλικο και 2 όψεις [$\pm$ διαρκές]. Το ρηματικό σύστημα διαχωρίζει ανάμεσα σε ενεργητική και παθητική φωνή και εκφράζει 4 διαθέσεις: ενεργητική, μέση, παθητική και ουδέτερη. Σημαντικό πρέπει να θεωρηθεί το γεγονός ότι η διάλεκτος δεν χρησιμοποιεί γραμματικά μέσα για τη δήλωση του χρόνου μέλλοντα, ο οποίος δηλώνεται κυρίως με λεξιλογικά μέσα. Επίσης, σε κάποιες περιπτώσεις η χρήση του αόριστου αντικαθιστά τη χρήση του παρακειμένου. Σε αρκετές περιπτώσεις στη Griko, οι ρηματικοί χρόνοι σχηματίζονται με περιφραστικές δομές (βλ. Καραναστάσης, 1997).

Η κλιτική μορφολογία λόγω του πλήθους των τύπων αντιμετωπίζεται συχνά ως μία γραμματική διαδικασία με *παραδειγματικό χαρακτήρα* (Ράλλη, 2005). Οι κλιτοί τύποι μίας γλώσσας οργανώνονται σε σύνολα που εμφανίζουν μεταξύ τους συγκεκριμένες στενές σχέσεις (παραδείγματα), τα οποία ανάλογα με τη γλώσσα μπορούν να διαχωριστούν σε *μακροπαραδείγματα* ή *μικροπαραδείγματα*.

Με βάση τα ταξινομικά κριτήρια που προτείνει η Ράλλη (2005) μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές κλιτικές τάξεις ρημάτων (παραδείγματα) στη διάλεκτο Griko. Μία εύλογη απορία που θα μπορούσε να προκύψει είναι για ποιο λόγο θεωρείται εκ προοιμίου ότι η συγκεκριμένη ανάλυση ταιριάζει στο σύστημα της διαλέκτου Griko. Πρέπει να τονιστεί ότι υιοθετούμε κυρίως τα κριτήρια που έχει προτείνει η Ράλλη (2005) για την ταξινόμηση των κλιτικών τάξεων και μένει να δειχθεί πιο κάτω ποιες είναι αυτές οι κλιτικές τάξεις. Το χαρακτηριστικό της κλιτικής τάξης στα ρήματα προβλέπεται από την παρουσία ή την απουσία μιας συστηματικής αλλομορφίας. Η ΚΤ2

περιλαμβάνει ρήματα των οποίων τα θέματα εμφανίζουν τη συστηματική αλλομορφική σχέση $X(a) \sim X\phi\omega\eta\eta\epsilon\nu$ ενώ τα ρήματα από τα οποία απουσιάζει αυτή η σχέση κλίνονται σύμφωνα με την ΚΤ1. Η δεύτερη κλιτική τάξη μπορεί να διαχωριστεί περαιτέρω σε δύο υποομάδες.

Συνοπτικά το ρηματικό κλιτικό σύστημα της Griko έχει ως εξής:

Κλιτικές τάξεις	Αλλομορφία
ΚΤ2Α	$X(a) \sim X\iota$
ΚΤ2Β	$X(e) \sim X\iota$
ΚΤ1	χωρίς συστηματική αλλομορφία

Πίνακας 1: Κλιτικές τάξεις - αλλομορφία στην Griko

Στο συγκεκριμένο αλλομορφικό συσχετισμό, το X αναπαριστά μέρος του θέματος και το φωνήεν του δευτέρου σκέλους της αλλομορφικής σχέσης προσδιορίζεται λεξικά στο λήμμα του θέματος. Το ρηματικό κλιτικό σύστημα της διαλέκτου φαίνεται να ακολουθεί το ρηματικό κλιτικό σύστημα της ΚΝΕ, ωστόσο, παρουσιάζει μία ισχυρή τάση αναδιάρθρωσης που θα συζητηθεί παρακάτω.

Με βάση την προαναφερθείσα ανάλυση, το ρηματικό σύστημα της Griko περιλαμβάνει τις παρακάτω κλιτικές τάξεις:

	Ενεστώτας	Αόριστος
1ΕΝ	αγαπ-ώ	αγάπη-σ-α
2ΕΝ	αγαπά-(ς)	αγάπη-σ-ε(ς)
3ΕΝ	αγαπά	αγάπη-σ-ε
1ΠΛΗΘ	αγαπ-ούμε	αγαπή-σ-αμο/εγαπή-σ-αμε/αγαπή-σ-αμε
2ΠΛΗΘ	αγαπά-τε	αγαπήσετε/αγαπή-σ-ατο
3ΠΛΗΘ	αγαπ-ούνε	αγαπή-σ-ανε

Πίνακας 2: Griko ΚΤ2α ($X(a) \sim X\iota$)

	Ενεστώτας	Αόριστος
1ΕΝ	ομιλ-ώ	ομίλη-σ-α
2ΕΝ	ομιλ-εί(ς)	ομίλη-σ-ε(ς)
3ΕΝ	ομιλ-εί	ομίλη-σ-ε
1ΠΛΗΘ	ομιλ-ούμε	ομίλη-σ-αμε
2ΠΛΗΘ	ομιλ-είτε	ομίλη-σ-ατε
3ΠΛΗΘ	ομιλ-ούνε	ομίλη-σ-ανε

Πίνακας 3: Griko ΚΤ2β ($X(e) \sim X\iota$)

	Ενεστώτας	Αόριστος
1ΕΝ	αλατίdz-ω	αλάτισ-α
2ΕΝ	αλατίdz-ει(ς)	αλάτισ-ε(ς)
3ΕΝ	αλατίdz-ει	αλάτισ-ε
1ΠΛΗΘ	αλατίdz-ομε	αλατίσ-αμε/αλατίσ-αμο
2ΠΛΗΘ	αλατίdz-ετε	αλατίσ-ατο
3ΠΛΗΘ	αλατίdz-ουνε	αλατίσ-ανε

Πίνακας 4: Griko ΚΤ1 (χωρίς συστηματική αλλομορφία)

2.1 Μεταπλασμός (inter-paradigmatic levelling)

Η *παραδειγματική μετατόπιση* (μεταπλασμός) που εξετάζεται στο παρόν άρθρο αποτελεί μία περίπτωση μορφολογικής αλλαγής. Η μορφολογική αλλαγή δεν έχει τύχει αξιόλογης μελέτης ιδιαίτερα μέσα στο πλαίσιο των σύγχρονων θεωριών (Anderson, 1992: 365). Θεμελιώδεις ωστόσο θεωρούνται οι μελέτες των Νεογραμματικών που έχουν θέσει τις βάσεις του φαινομένου. Οι Νεογραμματικοί ταυτίζουν τη μορφολογική αλλαγή με την *αναλογία*. Ο Χατζιδάκις (1915: 125), ακολουθώντας τους Νεογραμματικούς, ορίζει την αναλογία ως *‘το φαινόμενο εκείνο κατά το οποίο κάποιο γλωσσικό στοιχείο σχηματίζεται ή μεταβάλλεται κατά τα υπάρχοντα και γνωστά στους φυσικούς σμιλητές στοιχεία’*.

Οι πρώιμες μελέτες στο πλαίσιο της Γενετικής Θεωρίας θεωρούσαν την αναλογία (και κατ’ επέκταση τη μορφολογική αλλαγή) ως αλλαγή της Γραμματικής και κυρίως σαν *τάση της γραμματικής για απλοποίηση* (grammar simplification) (Hock, 2003). Ο Kirarsky (2005) πρότεινε ότι η αναλογική αλλαγή μπορεί να θεωρηθεί ως *βελτιστοποίηση της γραμματικής* (grammar optimization), δηλαδή ως η προσπάθεια ελαχιστοποίησης της γραμματικής πολυπλοκότητας (simplification of grammar) ή ιδιοσυγκρασιακότητας (idiosyncrasy).¹

Παρόλο που έχουν γίνει προσπάθειες για φορμαλισμό της διαδικασίας και για μελέτη των πιθανών περιορισμών που μπορεί να την περιορίζουν, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να προταθεί ένα σύνολο συγκεκριμένων κανόνων ή περιορισμών για την αναλογική αλλαγή. Βασικές ωστόσο θεωρούνται οι προσπάθειες του Kurylowicz (1995) και του Mančzak (1958) οι οποίοι προτείνουν μία σειρά από *νόμους*, στην περίπτωση του πρώτου, ή *τάσεις*, στην περίπτωση του δεύτερου, που ακολουθεί συνήθως η αναλογική αλλαγή. Σε αυτή την περίπτωση φαίνεται ότι περισσότερο ισχύει η άποψη του Lightfoot (1979: 371) ο οποίος υποστηρίζει ότι η αναλογία φαίνεται να καθορίζει τη δημιουργία και να επηρεάζει τη δομή της γραμματικής, όμως δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να διαφανεί με ποιο τρόπο γίνεται αυτό μέσα στη γραμματική.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε ότι η αναλογία θεωρείται φαινόμενο που απαντά πιο συχνά στην κλίση και λιγότερο στην παραγωγή. Το γεγονός αυτό μπορεί να αποδοθεί στον παραδειγματικό χαρακτήρα της κλίσης αλλά και στο γεγονός ότι η παραγωγή διέπεται από κανόνες γλωσσικής δημιουργικότητας (Bynon, 1977: 38-39). Ωστόσο, το συγκεκριμένο ζήτημα δεν θα μας απασχολήσει στην παρούσα μελέτη.²

Το ερώτημα το οποίο μας αφορά άμεσα είναι το εξής: *ποια είναι η γενικότερη τάση που κρύβεται πίσω από τη μορφολογική αλλαγή; Ίσως η πιο σημαντική τάση που κρύβεται πίσω από τη μορφολογική αλλαγή είναι η αρχή της ισομορφίας μεταξύ δομής και σημασίας* (‘one meaning-one form’ principle), η οποία ορίζει ότι η μορφολογική αλλαγή γίνεται για να υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ δομής και σημασίας/λειτουργίας (iconic isomorphism) και δεν εξυπηρετεί κατά βάση μορφολογικό σκοπό. Αυτή η τάση ονομάζεται *Καθολικό του Humboldt* (Humboldt’s Universal από Vennemann (1972)).

Η παραδειγματική ομοιομορφία και η παραδειγματική μετατόπιση αποτελούν μέρος του ευρύτερου φαινομένου της μορφολογικής αλλαγής και ως εκ τούτου πρέπει να

¹ Αργότερα ο όρος απλοποίηση της γραμματικής χρησιμοποιήθηκε περιγραφικά από τους κοινωνιογλωσσολόγους (βλ. ενδεικτικά Trudgill 2001, 2010) για να δείξει ότι μία γραμματική κινείται προς απλούστερες μορφές λόγω της γλωσσικής επαφής.

² Αναλυτική εξέταση του συγκεκριμένου ζητήματος, καθώς και της σχέσης μεταξύ της αναλογίας και γλωσσικών κανόνων, γίνεται στο Koutsoukos (2013).

εξετάσουμε ποια είναι η θέση τους σε σχέση με την αναλογία. Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι τα παραδείγματα έχουν μία ψυχολογική υπόσταση για τους ομιλητές και αποτελούν ένα πεδίο στο οποίο συχνά διαφαίνεται η μορφολογική αλλαγή. Η *παραδειγματική ομοιομορφία* ορίζεται ως η διαδικασία που μειώνει τον αριθμό των αλλομόρφων που έχει ένας τύπος και εξομαλύνει την ποικιλία ενός παραδείγματος (McMahon, 1994: 73). Η McMahon (1994) θεωρεί ότι η παραδειγματική ομοιομορφία αποτελεί έναν *συστηματικό* (systematic) και *ομαλό* (regular) τύπο αναλογίας.

Ο Maiden (2003: 5) υποστηρίζει ότι μέσα στη διαχρονία των γλωσσών, οι ομιλητές αναζητούν και στη συνέχεια ενισχύουν και γενικεύουν επανεμφανιζόμενα σχήματα ομοιοτήτων ή διαφορών μεταξύ των κελιών των *μορφολογικών παραδειγμάτων* και στη συνέχεια αναγνωρίζουν και γενικεύουν αυτά τα σχήματα, όπως αποδεικνύεται από το γεγονός ότι τα μορφολογικά παραδείγματα έχουν *συνεκτικότητα* (coherence) και μπορούν να συγκλίνουν μεταξύ τους. Ως ένα παράδειγμα *σύγκλισης* (convergence) μεταξύ των μορφολογικών παραδειγμάτων μπορούμε να θεωρήσουμε τον *μεταπλασμό* ή την *παραδειγματική μετατόπιση* (inter-paradigmatic levelling). Στην επόμενη ενότητα, θα εξετάσουμε ένα τέτοιο παράδειγμα παραδειγματικής μετατόπισης στο ρηματικό σύστημα της διαλέκτου Griko.

2.2 Αναδιάρθρωση κλιτικών τάξεων στη Griko

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η αναλογία λειτουργεί στη βάση μίας δομικής ομοιότητας και με βάση μία τετραμερή σχέση του τύπου: A:B::Γ:Δ (proportional analogy) (Antilla, 2003· Blevins, 2006). Σε γλωσσικά δεδομένα, η αναλογία σε αρκετές περιπτώσεις λειτουργεί με βάση μία φωνολογική ομοιότητα που υπάρχει μεταξύ των στοιχείων η οποία οδηγεί σε μία συσχέτιση των τύπων.

Στη Griko παρατηρείται μία μετατόπιση των ρημάτων από την κλιτική τάξη 2 προς την κλιτική τάξη 1 (μεταπλασμός) και ως εκ τούτου δημιουργείται μία σύγκλιση των ρηματικών τάξεων (Καραναστάσης, 1997 και Κατσογιάννου 1995-1997 για μία παρόμοια τάση στη ελληνική διάλεκτο της Καλαβρίας). Η διαδικασία του μεταπλασμού ακολουθεί τη γενικότερη αρχή που περιγράφηκε πιο πάνω, καθώς η αναλογία λειτουργεί με βάση τη φωνολογική ομοιότητα που παρουσιάζεται ανάμεσα στα παραδείγματα του αορίστου της KT1 και της KT2. Παρακάτω παρουσιάζονται τα κλιτικά παραδείγματα του αορίστου όλων των κλιτικών τάξεων (από Koutsoukos, 2013):

	Αόριστος	Παρατατικός
1EN	Έγρατσα	έγραφα
2EN	έγρατσε(ς)	έγραφε(ς)
3EN	Έγρατσε	έγραφε
1ΠΛΗΘ	Γράτσαμο	γράφαμο
2ΠΛΗΘ	γράφατο/γράφατε	γράφατο/γράφατε
3ΠΛΗΘ	Γράτσανε	γράφανε

Πίνακας 5: Παρελθοντικοί χρόνοι-KT1

	Αόριστος	Παρατατικός
1EN	αγάπη-σ-α	αγάπωνα
2EN	αγάπη-σ-ε(ς)	αγάπωνε
3EN	αγάπη-σ-ε	αγάπα
1ΠΛΗΘ	αγαπή-σ-αμο/εγαπή-σ-αμε/αγαπή-σ-αμε	αγαπούαμο
2ΠΛΗΘ	αγαπή-σ-ετε/αγαπή-σ-ατο	αγαπούατο
3ΠΛΗΘ	αγαπή-σ-ανε	αγαπούανε

Πίνακας 6: Παρελθοντικοί χρόνοι-ΚΤ2α

	Αόριστος	Παρατατικός
1EN	επάτη-σ-α	επάτωνα
2EN	επάτη-σ-ε(ς)	επάτει(ς)
3EN	επάτη-σ-ε	επάτει
1ΠΛΗΘ	πατού-σ-αμο	επατούαμο
2ΠΛΗΘ	πατού-σ-ετε	επατούατο
3ΠΛΗΘ	πάτου-σ-ανε	επατούανε

Πίνακας 7: Παρελθοντικοί χρόνοι-ΚΤ2β

Με βάση τα συγκεκριμένα κλιτικά παραδείγματα παρατηρούμε ότι υπάρχει μία φωνολογική ομοιότητα ανάμεσα στα κλιτικά παραδείγματα της ΚΤ1 και της ΚΤ2 του αορίστου η οποία δημιουργεί μία *παραδειγματική πίεση*:

	Ενεστώτας	Αόριστος
1EN-ΚΤ2	αγαπώ	αγάπη-σ-α
1EN-ΚΤ1	αλατίζω	αλάτισ-α

Πίνακας 8: Τύποι αορίστου

Πρέπει να σημειωθεί ότι η διαδικασία της αναλογίας δεν λαμβάνει υπόψιν τα μορφηματικά όρια των σχηματισμών, αλλά λειτουργεί μόνο με βάση της φωνολογικής ομοιότητας (Blevins, 2006: 539). Στην περίπτωση του ρήματος *αγαπώ*, το μόρφημα της όψης θα πρέπει να αναλυθεί ως ξεχωριστό μόρφημα, ενώ στην περίπτωση του ρήματος *αλατίζω* το μόρφημα της όψης έχει 'συγχωνευτεί' στο τελικό σύμφωνο του θέματος. Η φωνολογική ομοιότητα δημιουργεί παραδειγματική πίεση που εκφράζεται μέσω της αλλαγής αλλομορφίας του ρήματος. Το ρήμα *αγαπώ* επαναναλύεται με βάση το ρήμα *αλατίζω* και μέσω μίας *τετραμερούς σχέσης* (proportional analogy) αποκτά το αλλομορφικό πρότυπο της ΚΤ1:

	ΚΤ2	ΚΤ1
ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ	X	αλατίζω
ΑΟΡΙΣΤΟΣ	αγάπη-σ-α	αλάτισ-α
Ενεστώτας του X: <i>αγαπ-ίζω</i> αντί για <i>αγαπώ</i>		

Πίνακας 9: Αναλογικοί σχηματισμοί

Πρέπει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο σχήμα είναι πολύ παραγωγικό στη διάλεκτο, σε σημείο που δεν μπορούμε να μιλάμε πλέον για απλή αναλογική σχέση αλλά για δομικό πρότυπο (κανόνα) το οποίο είναι πολύ παραγωγικό (Koutsoukos, 2013). Το

μόρφημα *-idz(ω)* λειτουργεί ως δομικό στοιχείο για να αλλάξει κατηγορία το ρήμα και να διατηρήσει την παραγωγικότητά του. Με άλλα λόγια, η προσθήκη του στις δομές συντελεί στην αλλαγή της κλιτικής τάξης συγκεκριμένων ρημάτων και την αναδιοργάνωση του κλιτικού ρηματικού συστήματος, εν γένει. Παρόμοια στοιχεία έχουν εντοπιστεί στη σχετική βιβλιογραφία, βλ. για παράδειγμα την έννοια του ‘ταξικού σηματοδότη’, όπως αναλύεται από την Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, (1992·2004). Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί το συγκεκριμένο στοιχείο καθώς και η σημασία που έχει η συγκεκριμένη διαδικασία για τη θεωρία της γραμματικοποίησης δεν εξετάζονται εδώ (βλ. σχετικά Koutsoukos & Ralli, 2013· Koutsoukos, 2013)

3. Παράγοντες που ενεργοποιούν τη μορφολογική αλλαγή

Στη μορφολογική αλλαγή ένα πολύ βασικό ερώτημα που ανακύπτει είναι αν και κατά πόσο η συγκεκριμένη αλλαγή ενεργοποιείται από ενδογενείς ή εξωγενείς παράγοντες. Με τον όρο *ενδογενείς παράγοντες* αναφερόμαστε στις αλλαγές που συμβαίνουν στο σύστημα είτε λόγω των καθολικών τάσεων που διέπουν τη μορφολογική αλλαγή είτε εσωτερικών τάσεων που ενυπάρχουν στο σύστημα, ενώ με τον όρο *εξωγενείς παράγοντες* αναφερόμαστε στις αλλαγές που επισυμβαίνουν στο σύστημα λόγω της γλωσσικής επαφής με άλλα συστήματα (βλ. σχετικά Saussure 1979 [1916]: 51-54). Το συγκεκριμένο ερώτημα έχει απασχολήσει ιδιαίτερος την ιστορική γλωσσολογία αλλά και τους γλωσσολόγους που ασχολούνται με τη γλωσσική επαφή (Deutscher, 2001· Gardner-Chloros, 2010· Haugen, 1950· Thomason, 2001), ενώ για τις ελληνικές διαλέκτους έχει τεθεί από τους Karatsarea (2013) και Ralli (2012a,β). Στις επόμενες ενότητες θα εξετάσουμε αναλυτικά τους παράγοντες που έχουν συντελέσει στην παραδειγματική μετατόπιση των κλιτικών τάξεων στη Griko.

3.1 Ενδογενείς παράγοντες και μεταπλασμός

Έχει υποστηριχθεί ότι η μορφολογική αλλαγή συνδέεται στενά με τις αλλαγές στη φωνολογία και μάλιστα ότι πρόκειται για δύο αντίρροπες τάσεις που αλληλεπιδρούν (McMahon, 1994).³ Ο Χατζιδάκις (1915) υποστηρίζει ότι η μορφολογική αλλαγή προκύπτει λόγω της φωνολογικής αλλαγής και της φωνολογικής σύμπτωσης, ενώ ο Kurylowicz (1975) υποστηρίζει ότι οι αλλαγές σε μία μορφολογική δομή είναι αποτέλεσμα μίας φωνολογικής ή μίας σημασιολογικής μεταβολής.

Σε τελείως διαφορετικό πνεύμα κινείται το έργο του Lightfoot (1979: 121) ο οποίος εξετάζοντας τη συντακτική αλλαγή υποστηρίζει ότι η διαχρονική αλλαγή διέπεται από την *τάση για διαφάνεια* (Transparency Principle). Η συγκεκριμένη τάση δεν έχει επεξηγηθεί επαρκώς από τον Lightfoot και έχει δεχτεί πλήθος επικρίσεων, ωστόσο αξίζει να αναφερθεί καθώς ξεφεύγει από το πνεύμα των Νεογραμματικών και δίνει μία διαφορετική οπτική (McMahon, 1994).

Στο παρόν άρθρο υποστηρίζω ότι η μορφολογική αλλαγή μπορεί να πυροδοτηθεί και από διαφορετικούς λόγους πέραν της φωνολογικής σύμπτωσης ή των φωνολογικών αλλαγών. Υποστηρίζω ότι η μία κινητήρια δύναμη για τη μορφολογική αλλαγή είναι η παραγωγικότητα των δομών. Ως *παραγωγική* ορίζεται μία διαδικασία όταν εφαρμόζεται σε κάθε βάση μιας συγκεκριμένης κατηγορίας (Páll, 2005: 96). Η έννοια της

³ Η σχέση μεταξύ των δύο αναφέρεται και ως *το παράδοξο του Sturtevant* (βλ. McMahon, 1994: 21).

παραγωγικότητας σε μία γλώσσα πρέπει να διαχωριστεί από την ατομική παραγωγικότητα αλλά και συχνότητα εμφάνισης (ό.π.).

Η έννοια της παραγωγικότητας μπορεί να εφαρμοστεί και μέσα στη κλίση. Οι κλιτικές τάξεις μπορεί να διαφέρουν ως προς την παραγωγικότητα τους (Dressler, 2003). Κάποιες κλιτικές τάξεις είναι πιο παραγωγικές σε σχέση με κάποιες άλλες και απομένει να δειχθεί μέσα σε κάθε σύστημα ποια κλιτική τάξη είναι η πιο παραγωγική. Όπως έχει υποστηριχθεί από τον Hock (2003: 446), η έννοια της παραγωγικότητας πρέπει να θεωρείται σημαντική σε σχέση με τη μορφολογική αλλαγή, παρόλο που δεν είναι σαφής η απάντηση στο ερώτημα τι κάνει ένα σχηματισμό παραγωγικό.

Στο ίδιο πνεύμα, από μία συγχρονική και τυπολογική σκοπιά ο Corbett (2009) προτείνει την *προσέγγιση του κανόνα* (canonical approach) στην περιγραφή των μορφολογικών φαινομένων. Ο Corbett ορίζει το ‘κανονικό’ (canonical) ως εξής (2009: 1): ‘Σε μία κανονική κλίση βρίσκουμε μία 1:1 αντιστοιχία μεταξύ μορφής και σημασίας/λειτουργίας. Δεν θα πρέπει να μας απασχολεί εάν ένα τέτοιο σύστημα υπάρχει, αλλά πρέπει να θεωρήσουμε το κανονικό ως ένα σημείο γύρω από το οποίο μπορούμε να ‘αξιολογήσουμε’ και να περιγράψουμε τα μορφολογικά φαινόμενα’. Με άλλα λόγια, μπορούμε να κατηγοριοποιήσουμε τα μορφολογικά φαινόμενα ανάλογα με το πόσο κοντά βρίσκονται στην αντιστοιχία 1:1. Σε αυτό το σημείο πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο Corbett δεν προτείνει κάποια ρυθμιστική αρχή για την περιγραφή των φαινομένων. Το ‘κανονικό’ πρέπει να εννοείται ως μία περιγραφική έννοια που δείχνει ποιο είναι το ιδεατό μέσα σε μία γλώσσα.

Η ύπαρξη πολλών κλιτικών τάξεων αποτελεί απόκλιση από την ιδανική σχέση 1:1 και καταδεικνύει μία ποικιλία μορφών και μία περίπλοκη σχέση μεταξύ μορφών και λειτουργιών. Παρόμοια θέση εντοπίζουμε και στο έργο του Manóczak,⁴ ο οποίος υποστηρίζει, αυτό που ορίζεται ως ‘δεύτερη τάση’ στον κατάλογό του, ότι η ποικιλία μεταξύ των παραδειγμάτων ή μέσα στα παραδείγματα είναι πολύ πιο πιθανό να εξομαλυνθεί παρά να διατηρηθεί και ως εκ τούτου ένας και μοναδικός τύπος είναι προτιμητέος σε σχέση με ένα πλήθος παραλλαγών.

Ως εκ τούτου ένα σύστημα, όπως η Griko, που έχει παραπάνω από μία κλιτικές τάξεις (δύο βασικές κλιτικές τάξεις οι οποίες χωρίζονται σε 3 υποομάδες) δεν θεωρείται ‘κανονικό’.⁵ Αυτό το γεγονός κάνει το σύστημα πιο ευαίσθητο στις μορφολογική αλλαγή. Με βάση τα παραπάνω, προτείνω ότι η Griko τείνει να περιορίσει τον αριθμό των κλιτικών της τάξεων ως μία τάση να προσαρμοστεί σε ένα πιο ‘κανονικό σύστημα’.

Θεωρώ ότι η φωνολογική σύμπτωση είναι ένας παράγοντας που βοηθά στη μορφολογική (αναλογική) αλλαγή αλλά δεν είναι ο πρωταρχικός παράγοντας που την ενεργοποιεί. Με άλλα λόγια η φωνολογική σύμπτωση μας δείχνει το πώς γίνεται η αλλαγή και όχι το γιατί.⁶

⁴ Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι ο Kuryłowicz δεν ασχολείται ιδιαίτερος με τη μορφολογική αλλαγή στα κλιτικά παραδείγματα.

⁵ Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι το κλιτικό σύστημα της Griko είναι ιδιαίτερος περίπλοκο. Ωστόσο, όπως θα δούμε και στην επόμενη ενότητα, οποιαδήποτε απόκλιση από το ‘κανονικό’ θεωρείται ως ένα ψεγάδι του συστήματος που πρέπει να διορθωθεί.

⁶ Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και η Κατσούδα (2007) εξετάζοντας τους ρηματικούς μεταπλασμούς.

3.2 Εξωγενείς παράγοντες και μεταπλασμός

Σε αυτή την ενότητα θα εξετάσουμε τους εξωγενείς παράγοντες που μπορεί να έχουν συμβάλει στην αλλαγή των κλιτικών τάξεων, όπως αυτή έχει περιγραφεί παραπάνω. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι αυτή η συγκεκριμένη αλλαγή δεν ομοιάζει με τις αλλαγές που περιγράφονται συνήθως στη βιβλιογραφία σχετικά με τη γλωσσική επαφή. Με άλλα λόγια, αφορά στο δανεισμό κάποιου λεξιλογικού στοιχείου ή μορφήματος από μία γλώσσα Α σε μία γλώσσα Β. Η συγκεκριμένη αλλαγή αφορά περισσότερο στην αλλαγή της δόμησης ενός συστήματος, εν προκειμένω του κλιτικού συστήματος. Το ερώτημα λοιπόν διαμορφώνεται ως εξής: *μπορεί η γλωσσική επαφή να προκαλέσει μία τέτοιου είδους αλλαγή στο δομικό σύστημα;*

Στη βιβλιογραφία της γλωσσικής επαφής υποστηρίζεται, κυρίως περιγραφικά, ότι η γλωσσική επαφή μπορεί να οδηγήσει το σύστημα είτε σε *πολυπλοκότερες* (complexification) είτε σε *απλούστερες δομές* (simplification) (Trudgill, 2001) και αυτό μπορεί να μετρηθεί με ποσοτικά ή ποιοτικά κριτήρια (Siegel, 2008: 19 κ.εξ.). Η απλοποίηση συνήθως εμφανίζεται στην κλίση (Trudgill, 2010: 306-207). Υιοθετώντας την άποψη του Haugen (1950: 225) θεωρώ ότι οι όροι ‘simplification’ και ‘complexification’ είναι επιστημονικά μη επαρκείς. Σε αρκετές περιπτώσεις, η γλωσσική επαφή μπορεί να προκαλέσει απλοποίηση του συστήματος σε κάποιο τομέα, αλλά να δημιουργήσει πολυπλοκότητα σε κάποιον άλλο τομέα (de Groot, 2008). Για παράδειγμα, η αλλαγή της κλιτικής τάξης του ρήματος αλλάζει τη μορφολογική δομή του και προσθέτει ένα επιπλέον στοιχείο (ταξικό σηματοδότη) και ως εκ τούτου προσθέτει πολυπλοκότητα στη μορφολογική δομή, ενώ παράλληλα συντελεί στην απλοποίηση του ρηματικού συστήματος, εν γένει (Koutsoukos, 2013). Ως εκ τούτου θα πρέπει να αναζητήσουμε συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους συντελείται η αλλαγή σε καταστάσεις γλωσσικής επαφής.

Με βάση το φαινόμενο που εξετάζεται εδώ, η γλωσσική επαφή μπορεί να επηρεάσει με δύο τρόπους το μεταπλασμό των ρημάτων:

- (α) μπορεί να δημιουργήσει *σύγκλιση* (convergence) των δύο συστημάτων (γλώσσα-πηγή και γλώσσα-στόχο) ως προς τις ρηματικές κλιτικές τάξεις ή
- (β) να ενδυναμώσει μία αλλαγή που ήδη συντελείται στο σύστημα.

Οι Heine και Kuteva (2005: 4) υποστηρίζουν ότι δεν μιλάμε για δανεισμό (borrowing) μορφημάτων που συνδυάζουν δομή και σημασία, αλλά για μία προσπάθεια δημιουργίας ισοδυναμίας μεταξύ μίας γραμματικής έννοιας μίας δομής σε μία γλώσσα Α, που κατ’ αυτούς ονομάζεται ‘γλώσσα-μοντέλο’ (model language), με τη γραμματική έννοια ή δομή μίας γλώσσας Β, που κατ’ αυτούς ονομάζεται ‘γλώσσα-αντίγραφο’ (replica language). Σε αυτή την περίπτωση το ενδιαφέρον δεν είναι πλέον στον δανεισμό αλλά στην *ισοδυναμία* (equivalence) των συστημάτων και στον πιθανό *ισομορφισμό* που προκύπτει (isomorphism).⁷ Με βάση τους Heine και Kuteva (2005: 5-6), η διαδικασία με την οποία προκύπτει αυτή η ισοδυναμία είναι κάποιος περίπλοκος γνωστικός μηχανισμός που λειτουργεί δυναμικά μέσα στη γλώσσα και δεν παράγει απλώς αντίγραφα της ‘γλώσσας-μοντέλο’ αλλά προσαρμόζει το αντίγραφο ανάλογα με τις γραμματικές δυνατότητες της ‘γλώσσας-αντίγραφο’, τις πραγματολογικές περιστάσεις και την χρονική έκταση και την ένταση της γλωσσικής επαφής.

⁷ Ο Weinreich (1953) αναφέρεται σε αυτό ως *επίδραση* (interference).

Το ζητούμενο με βάση τα δεδομένα της Griko θα ήταν, λοιπόν, να βρούμε αν και κατά πόσο η συγκεκριμένη διάλεκτος ‘αντιγράφει’ την Ιταλική ή τις τοπικές διαλέκτους, με την οποία έχει έρθει σε επαφή. Όπως έχουμε αναφέρει και αλλού (Μακρή κ.ά., στον παρόντα τόμο), η φωνολογική ομοιότητα των κλιτικών επιθημάτων μεταξύ της Ιταλικής και της Ελληνικής ευνοεί την μεταφορά στοιχείων από το ένα σύστημα στο άλλο. Επίσης, η αλληλεπίδραση μεταξύ μορφολογικών συστημάτων (morphological interference) είναι πιθανή εάν υπάρχει συμβατότητα μεταξύ των συστημάτων της γλώσσας-πηγής και της γλώσσας-στόχου (Melissaropoulou, 2012· Ralli, 2012α,β). Κατά τον ίδιο τρόπο, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η Griko αλλάζει το κλιτικό της σύστημα κατά το πρότυπο της Ιταλικής, γεγονός που θα μπορούσε να ενισχυθεί από την φωνολογική ομοιότητα των κλιτικών επιθημάτων.

Ωστόσο, αυτό δεν φαίνεται να ευσταθεί καθώς η Ιταλική και οι τοπικές διάλεκτοι έχουν περίπλοκο σύστημα κλιτικών τάξεων και επομένως δεν μπορούμε να μιλήσουμε για μία περίπτωση σύγκλισης (βλ. Napoli & Vogel 1990, για μία ανάλυση του ρηματικού συστήματος της Ιταλικής).

Σχετικά με τη δεύτερη περίπτωση, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο περιορισμός των κλιτικών τάξεων έρχεται ως μία αντίδραση-‘αυτοπροστασία’ του συστήματος απέναντι στην καταϊγιστική επίδραση της Ιταλικής με την οποία έρχεται σε επαφή η Griko. Με άλλα λόγια, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το σύστημα συρρικνώνει τις κλιτικές τάξεις του για να τις διατηρήσει ακέραιες.⁸ Γι’ αυτό το λόγο τα ρήματα υφίστανται μεταπλασμό και αλλάζουν αλλομορφικό πρότυπο ώστε να μπορέσουν να διατηρηθούν. Η τελευταία υπόθεση είναι πολύ πιθανή αλλά είναι πολύ δύσκολο να αποδειχθεί καθώς παρόμοια αλλαγή στο κλιτικό σύστημα των ρημάτων παρατηρείται και σε άλλες ΝΕ διαλέκτους αλλά και στην Κοινή Νέα Ελληνική. Δεν αποτελεί μοναδικό γνώρισμα της συγκεκριμένης διαλέκτου. Επομένως, η γλωσσική επαφή μπορεί να έχει καταστήσει το σύστημα πιο ‘ευαίσθητο’ ως προς τη γλωσσική αλλαγή, αλλά δεν μπορεί να θεωρηθεί ως η μοναδική αιτία του μεταπλασμού των ρημάτων.

4. Ενδογενείς ή εξωγενείς παράγοντες;

Εφόσον εξετάσαμε τους παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν το μεταπλασμό των ρηματικών κλιτικών τάξεων στη Griko, πρέπει να επανέλθουμε στο βασικό ερώτημα που θέσαμε στην αρχή του άρθρου, δηλαδή στο αν η συγκεκριμένη αλλαγή μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα ενδογενών ή εξωγενών παραγόντων.

Το συγκεκριμένο ερώτημα έχει απασχολήσει αρκετά την έρευνα της ιστορικής γλωσσολογίας. Ο Lass (1997) θεωρεί ότι το συγκεκριμένο ερώτημα είναι περισσότερο φιλοσοφικό και μεταθεωρητικό και ως εκ τούτου είναι δύσκολο να απαντηθεί. Ωστόσο, μπορούμε μέσω συγκεκριμένης μεθοδολογίας να δούμε πώς μπορούμε να προσεγγίσουμε την απάντηση.

Ο Lass (1997) δεν προτείνει συγκεκριμένα κριτήρια στα οποία μπορούμε να βασιστούμε, ωστόσο θεωρεί ότι πρέπει να ακολουθήσουμε συγκεκριμένη μεθοδολογία για να φτάσουμε σε μία απάντηση. Με βάση τον Lass (1997) και Lass και Wright

⁸ Η γλωσσική επαφή συχνά μπορεί να οδηγήσει σε γλωσσικό θάνατο το οποίο μπορεί να έρθει ως αποτέλεσμα *γλωσσικής μεταστροφής* (language shift) από μία μικρότερης δύναμης γλώσσα (regressive minority language) προς μία ισχυρότερη γλώσσα (dominant majority language). Οι σταδιακές αλλαγές που συμβαίνουν ως αποτέλεσμα της γλωσσικής μεταστροφής περιγράφονται συχνά ως *γλωσσική υποχώρηση* (linguistic obsolescence) (McMahon 1994: 284-5)

(1986), το πρώτο βήμα που πρέπει να κάνουμε είναι να εξετάσουμε ενδελεχώς όλα τα δεδομένα που έχουμε στη διάθεσή μας για να δούμε αν και κατά πόσον έχουμε ενδείξεις ότι πρόκειται για γλωσσική αλλαγή αποκλειστικά από γλωσσική επαφή. Εφόσον, τηρήσουμε αυτή την προϋπόθεση και οι ενδείξεις που έχουμε δεν μπορούν να μας δώσουν μία απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα, τότε πρέπει να ακολουθήσουμε συγκεκριμένη συλλογιστική πορεία για να βρούμε την απάντηση στο ερώτημά μας.

Είναι κοινώς αποδεκτό ότι οι γλώσσες αλλάζουν είτε σε περιβάλλον γλωσσικής επαφής είτε σε περιβάλλον γλωσσικής απομόνωσης. *Καμία γλώσσα δεν παραμένει σταθερή*. Επίσης, σύμφωνα με τον Lass (1997), δεν έχει παρατηρηθεί κανένα φαινόμενο γλωσσικής αλλαγής το οποίο να εμφανίζεται *μόνο* σε καταστάσεις γλωσσικής επαφής. Επομένως, εφόσον η γλωσσική αλλαγή συμβαίνει ούτως ή άλλως, είτε σε καταστάσεις γλωσσικής επαφής είτε σε καταστάσεις γλωσσικής απομόνωσης, μπορούμε να προκρίνουμε τους ενδογενείς παράγοντες ως τον πρωταρχικό παράγοντα γλωσσικής αλλαγής και η συγκεκριμένη επιλογή είναι πιο οικονομική (parsimonious) εφόσον καλύπτει και τις καταστάσεις γλωσσικής επαφής και τις καταστάσεις γλωσσικής απομόνωσης. Η συγκεκριμένη άποψη προσομοιάζει στη γενικότερη αρχή η οποία αναφέρεται συχνά ως το *Ξυράφι του Occam* (Occam's Razor), με βάση την οποία όταν έχουμε να επιλέξουμε μεταξύ δύο λύσεων, τότε πρέπει να επιλέγουμε την πιο απλή.

Ο Filppula (2003) θεωρεί ότι η άποψη του Lass μπορεί να αναχθεί σε μία γενικότερη αρχή.⁹ Ωστόσο, υποστηρίζει ότι η συγκεκριμένη αρχή μπορεί να παραβιαστεί. Όπως φαίνεται μέσα από τα παραδείγματά του, ακόμα και σε περιπτώσεις όπου οι αλλαγές που προκύπτουν από γλωσσική επαφή μπορούν να αποδοθούν σε ενδογενείς παράγοντες, υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι πρέπει να θεωρήσουμε τη γλωσσική επαφή ως την πρωταρχική αιτία που τις υποκινεί. Η αλλαγή που εξετάζουμε στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, παρατηρείται σε όλες τις φάσεις της ελληνικής γλώσσας και στις περισσότερες διαλέκτους (Κατσούδα, 2007· Χατζιδάκις, 1905). Ως εκ τούτου, μπορεί να αποδοθεί σε ενδογενείς παράγοντες.

Η Thomason (2001α: 93-94) είναι πιο σαφής και προτείνει συγκεκριμένες μεθοδολογικές αρχές για να διακρίνουμε αν και κατά πόσο μία αλλαγή μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα γλωσσικής επαφής ή αποτέλεσμα ενδογενών παραγόντων:

- (α) πρέπει να εξετάζουμε το σύστημα ως σύνολο και όχι μόνο ένα μέρος του·
- (β) πρέπει να προσδιορίζουμε επακριβώς τη γλώσσα-πηγή·
- (γ) πρέπει να εξετάζουμε τα κοινά χαρακτηριστικά στα διάφορα επίπεδα της γλώσσας·
- (δ) πρέπει να εξετάζουμε τα χαρακτηριστικά της γλώσσας-πηγής ώστε να διασφαλίσουμε ότι είναι παλιά και υπήρχαν πριν οι δυο γλώσσες έρθουν σε επαφή·
- (ε) πρέπει να εξετάζουμε τα χαρακτηριστικά της γλώσσα-στόχου ώστε να διασφαλίσουμε ότι τα κοινά χαρακτηριστικά δεν υπήρχαν πριν υπάρξει στενή επαφή με τη γλώσσα-πηγή.

Η Thomason θεωρεί ότι μόνο όταν και οι 5 αρχές εξεταστούν και αποδειχτεί ότι ισχύουν, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι έχουμε γλωσσική αλλαγή από γλωσσική επαφή. Ωστόσο, τα συγκεκριμένα κριτήρια αναφέρονται κυρίως στη μεταφορά στοιχείων και

⁹ Ο Filppula (2003) την ονομάζει ως η *Αρχή της Οικονομικότητας* (Principle of Parsimony).

όχι στην επίδραση ενός συστήματος πάνω σε ένα άλλο¹⁰, επομένως δεν μπορούν να αποδείξουν την επίδραση της γλωσσικής επαφής στο φαινόμενο που εξετάζουμε.

5. Συμπεράσματα

Σε αυτό το άρθρο υποστήριξα ότι στη διάλεκτο Griko υπάρχει μία έντονη τάση για μεταπλασμό κάποιων ρημάτων από την κλιτική τάξη 2 προς την κλιτική τάξη 1 και προσπάθησα να απαντήσω στο ερώτημα αν η συγκεκριμένη αλλαγή είναι αποτέλεσμα ενδογενών ή εξωγενών παραγόντων.

Το συγκεκριμένο φαινόμενο εμφανίζεται αρκετές φορές στην ιστορία της Ελληνικής και ως εκ τούτου πήρα ως δεδομένο ότι οι ενδογενείς παράγοντες παίζουν ρόλο σε αυτό το είδος μορφολογικής αλλαγής. Αντίθετα με την άποψη των Νεογραμματικών, υποστήριξα ότι η αναλογία, και κατ' επέκταση η παραδειγματική ομοιομορφία, δεν είναι αποτέλεσμα φωνολογικής ομοιότητας, αλλά αποτέλεσμα της διαφορετικής παραγωγικότητας μεταξύ των κλιτικών τάξεων. Η φωνολογική ομοιότητα δείχνει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η αναλογία και όχι το λόγο για τον οποίο γίνεται.

Επίσης, εξέτασα και το ρόλο της γλωσσικής επαφής και υποστήριξα ότι μπορεί να λειτουργήσει με δύο τρόπους στη συγκεκριμένη περίπτωση. Πρώτον, μπορεί να προκαλέσει σύγκλιση μεταξύ των δύο συστημάτων με τέτοιο τρόπο ώστε να αποκτήσουν ομοιομορφία. Υποστήριξα ότι αυτό δεν παρατηρείται στη συγκεκριμένη περίπτωση. Επίσης, η γλωσσική επαφή μπορεί να επιταχύνει μία γλωσσική αλλαγή που παρατηρείται στο σύστημα και ως εκ τούτου δεν λειτουργεί άμεσα αλλά μόνο έμμεσα σαν καταλυτικός παράγοντας.

Στο ερώτημα που αφορά τη σχέση μεταξύ των παραγόντων υποστήριξα μεταξύ άλλων ότι ενδογενείς παράγοντες δρουν παράλληλα με εξωτερικούς παράγοντες στη διαμόρφωση του τελικού αποτελέσματος. Θεωρώ ότι η αρχή του Lass, με βάση την οποία πρέπει να θεωρήσουμε ότι πρέπει να προκρίνουμε την πιο οικονομική λύση σε περιπτώσεις που δεν μπορούμε να διακρίνουμε σαφώς την απάντηση στο ερώτημα, μας δίνει μια ορθή μεθοδολογική αρχή, ωστόσο δεν μπορεί να λειτουργήσει κατά απόλυτο τρόπο. Θεωρώ ότι η γλωσσική επαφή, αν και δεν φαίνεται να συντείνει άμεσα στην αλλαγή που περιγράφουμε παραπάνω, εντούτοις επιταχύνει την παραδειγματική ομοιομορφία.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ τον Θανάση Σουλτάτη που μου έστειλε πρόθυμα βιβλιογραφικό υλικό και τον Νικόλαο Παντελίδη για τη συζήτηση που είχαμε πάνω στο θέμα και τις ωραίες παρατηρήσεις που μου έκανε για τη διαμόρφωση της παρούσας εργασίας και την Ιώ Μανωλέσσου για τα πολύτιμα σχόλια και παρατηρήσεις της που βελτίωσαν το κείμενο. Τυχόν λάθη και παραλείψεις παραμένουν δική μου ευθύνη.

---

¹⁰ Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί και η μελέτη της Μανωλέσσου (2008) σχετικά με την αντωνυμία *ο οποίος* στην οποία εφαρμόζονται συγκεκριμένα κριτήρια για να διαγνωστεί αν πρόκειται για δάνειο στοιχείο.

6. Βιβλιογραφία

- Aikhenvald A. Y. (2003) Mechanisms of change in areal diffusion: new morphology and language contact. *Journal of Linguistics* 39 (1): 1-29.
- Aikhenvald A. (2006). Grammars in contact: A cross-linguistic perspective. In: A. Aikhenvald & R. M. W. Dixon (Eds.), *Grammars in contact. A cross-linguistic typology*. United States: Oxford University Press, 1-66.
- Anderson S. R. (1992). *A-Morphous morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Antilla R. (2003). Analogy: the warp and woof of cognition. Στο: *HHL*, 425-440.
- Blevins J. (2006). Word-based morphology. *Journal of Linguistics* 42: 531-573.
- Bynon T. (1977). *Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Colotti M. (1997). Italien-grec. In: H. Goebel, P. H. Nelde, Z. Starý & W. Wölck (Eds.), *Contact Linguistics. An international handbook of contemporary research* (Volume II). Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1366-1371.
- Corbett G (2009). Canonical inflectional classes. In: F. Montermini, G. Boyé and J. Tseng (Eds.), *Selected Proceedings of the 6th Décembrettes: morphology in Bordeaux*. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 1-11.
- Deutscher G. (2001) On the mechanisms of morphological change. *Folia Linguistica Historica* 22:1-2 41-48
- Dressler W. U. (2003). Degrees of grammatical productivity in inflectional morphology. *Italian journal of linguistics-Rivista di linguistica* 15(1): 31-62.
- Filppula M. (2003). The quest for the most ‘parsimonious’ explanations: endogeneity vs contact revisited. In: *Motives for language change*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 161-173.
- Gardner-Chloros P. (2010). Contact and code-switching. In: R. Hickey (Ed.), *The Handbook of language contact*. UK: Blackwell Publishing Ltd, 188-207.
- Groot de C. (2008). Morphological complexity as a parameter of linguistic typology: Hungarian as a contact language. In: M. Matti, K. Sinnemäki and F. Karlsson (Eds.), *Language complexity: typology, contact, change* [Studies in Language Companion Series]. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 191-215.
- Hatzidakis G. (1892). *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig.
- Haugen E. (1950). The analysis of the linguistic borrowing. *Language* 26(2): 210-231
- Heine B. and T. Kuteva (2005). *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge university Press.
- HHL= B. D. Joseph and R. Janda (Eds.), *The handbook of historical linguistics*. UK: Blackwell.
- Hock H. (2003). Analogical change. IN: *HHL*, 441-460.
- Karatsareas P. (2013). *Caveats for contact linguistics from Cappadocian Greek*. Talk presented at the University of Patras (09-12-2013).
- Kiparsky, P. (2005). Grammaticalization as grammar optimization. In: D. Jonas, J. Whitman and A. Garrett (Eds.), *Grammatical Change: origins, nature, outcomes*. New York: Oxford University Press, 15-51.
- Koutsoukos N. (2013). *A constructionist view of complex interactions between inflection and derivation: the case of SMG and Griko*. Ph.D. thesis. Patras: University of Patras.

- Koutsoukos N. & A. Ralli (2013). Elements with ambiguous derivational status: The marker *-idz(o)* in Griko. *Quaderns de Filologia* 18: 13-23.
- Kuryłowicz J. (1975). The evolution of grammatical categories. In: *Esquisses Linguistiques II*. Munich: W. Fink, 38-54.
- Kuryłowicz J. (1995). The nature of the so-called analogical processes (translated into English and with an introduction by M.A. Winters). *Diachronica* XII(1): 113-145.
- Lass R. (1997). *Historical Linguistics and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lass R. και S. Wright (1986). Endogeny vs Contact: ‘Afrikaans Influence’ on South African English. *English World-Wide* 7(2): 201–223.
- Lightfoot D.W. (1979). *Principles of diachronic syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maiden M. (2003). Verb augments and meaninglessness in early Romance morphology. *Studi di Grammatica Italiana* 22: 1-61.
- McMahon A. (1994). *Understanding language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Manćzak W. (1958). Tendances générales des changements analogiques. *Lingua* 7: 298-325 & 387-420
- Matras Y. (2009). *Language contact*. United States of America: Cambridge University Press.
- Melissaropoulou D. (2012). On the role of language contact in the reorganization of grammar. A case study of two Modern Greek contact-induced dialects. Paper presented at the 5th *International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory* (Ghent, 20-22/09-2013).
- Napoli, D. J. and I. Vogel (1990). The conjugations of Italian. *Italica* 67: 479-502.
- Ralli A. (2012α). Morphology in language contact: verbal loanblend formation in Asia Minor Greek (Aivaliot). In: M. Vanhove, Th. Stolz, A. Urdze & H. Otsuka (Eds.), *Morphologies in contact* (Studia Typologica). Berlin: Akademie Verlag, 177-194.
- Ralli A. (2012β). Verbal loanblends in Griko and Heptanesian: a case study of contact morphology. *L’Italia Dialettale: rivista di dialettologia italiana* 73: 111-132.
- Saussure F. D. (1979 [1916]). *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας* (Μετάφραση από το πρωτότυπο Φ. Δ. Αποστολόπουλος). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Siegel J. (2008). *The emergence of pidgin and creole languages*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Thomason S. (2001). *Language contact. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Trudgill P. (2001). Greek dialects: linguistic and social typology. In: A. Ralli, B. D. Joseph and M. Janse (Eds.), *Proceedings of the first international conference of Modern Greek dialects and linguistic theory*. Patras: University of Patras, 263-272.
- Trudgill P. (2010). Contact and sociolinguistic typology. In: R. Hickey (Ed.), *The handbook of language contact*. UK: Blackwell Publishing Ltd, 299-319.
- Vennemann T. (1972). Phonetic analogy and conceptual analogy. In: H. E. M. Schuchardt, T. Vennemann and T. H. Wilbur (Eds.), *Schuchardt, the Neogrammarians, and the transformational theory of phonological change: four essays* (Linguistische Forschungen, 26). Frankfurt am Main: Athenäum Verlag, 183-204.
- Weinreich U. (1953). *Languages in contact: findings and problems*. The Hague: Mouton.

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. (1992). Η νεοελληνική παραγωγή κατά το μοντέλο της D. Corbin. Στο: *ΜΕΓ* 13, 505-526.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. (2004). Κλίση και παραγωγή: μύθος και αλήθεια. Στο: *ΜΕΓ* 24, 43-54.
- Καραναστάσης Α., 1997. *Γραμματική των Ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κατσογιάννου Μ. (1995). Το ρήμα στο ελληνικό ιδίωμα της Κάτω Ιταλίας. Στο: *ΜΕΓ* 15, 542-553.
- Κατσογιάννου Μ. (1997). Ελληνικά της Κάτω Ιταλίας: μορφολογία των ονομάτων και εξέλιξη του κλιτικού συστήματος. Στο: *ΜΕΓ* 17, 328-341.
- Κατσούδα Γ. (2007). *Ρηματικοί μεταπλασμοί* (Μεταδομήσεις ενεστωτικού και αοριστικού θέματος). Αθήνα: Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου, ΕΚΠΑ.
- Κοντοσόπουλος Ν. 2001. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*. 3η έκδ. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μανωλέσσου Ι. (2008). Γλωσσικές επαφές στο ελληνικό μεσαίωνα: η αντωνυμία ο οποίος. Στο: Μόζερ Α. κ.ά. (Εκδ.). *Γλώσσης χάριν, Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 255-266.
- ΜΕΓ= Μελέτες για την ελληνική γλώσσα - Πρακτικά της ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών- Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Προφίλη Ο. (1999α). Η ελληνική στη νότια Ιταλία. Στο: Α.Φ. Χριστίδης κ.ά. (Επιμ.) *Διαλεκτικοί Θύλακοί της Ελληνικής Γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 31-38.
- Προφίλη Ο. (1999β). Η αναζωογόνηση της Griko Salentina. Στο: Α.Φ. Χριστίδης κ.ά. (Επιμ.) *Διαλεκτικοί Θύλακοί της Ελληνικής Γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 47-54.
- Ράλλη Α. (2005). *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Χατζιδάκις Γ. (1905). Περί του σχηματισμού των ενεστωτικών θεμάτων εν τη νεωτέρα Ελληνική. Στο: *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά, τόμ. Α΄*. Εν Αθήναις: Π.Δ. Σακελλάριου, 266-306.
- Χατζιδάκις Γ. (1915). Περὶ τῆς ἐν τῇ γλῶσσῃ ἀναλογίας καὶ τοῦ συμφυρμού. *Ακαδημεικὰ Ἀναγνώσματα* (Τόμος Γ). Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 124-195.